

Pszichedelikus geopolitika és bűvös szociográfia Észtországból

ANDRUS KIVIRÁHK: *ÖRDÖNGÖS IDŐK*; FORD. SEGESDI MÓNI; PAAVO
MATSIN: *GOGOLDISZKÓ*; FORD. LENGYEL TÓTH KRISZTINA

Követni igyekszem a pár éve meglódult, lendületes exportnak köszönhetően láthatósági mellényt kapott észt könnyűzene legfontosabb tendenciáit, és alig telik úgy el hónap, hogy ne hallgatnám meg Arvo Pärt valamelyik kompozícióját. A kortárs észt irodalomról viszont szégyenletesen keveset tudok. Nem mentés, hogy alighanem vagyunk ezzel így még páran. A kötetekre, amelyeket most ismertetni készülök, az idén tavasszal tartott, 11. Észt hét című fesztiválnak köszönhetően figyeltem fel. Két kitűnő műfordítónak, Lengyel Tóth Krisztinának és Segesdi Móninak hála, már magyar nyelven is hozzáférhetőek. Az egyik javított újrakiadás, a másik vadonatúj, és mindkettő a Gondolat Kiadó jóvoltából jelent meg.

Andrus Kivirähk *Ördögös idők* című, 2000-ben kiadott regénye alapján film is készült. Rainer Sarnet rendezte, és *November* a címe. A *Filmtekerics* portálnak adott interjúban (Molnár Kata Orsolya és Szin Karolina beszélgetése, *Filmtekerics*, 2018. 04. 06.) Sarnet azt mondta, a mozi képnnyelve Johannes Pääsuke fotóinak világára vezethető vissza. Még egy név. Pääsuke a 20. század első éveiben járta Észtországot, és a paraszti mindennapok megörökítőjeként ismerik elsősorban. Igaz bár, hogy egy kistelepülésre kalauzol Kivirähk könyve is, Pääsuke csodálatos fekete-fehér képei mégsem nyitnak számomra a kötethez kaput. Az *Ördögös idők*et olvasva sötétebb tónusok dominálta, kopottas, árnyakkal teli, de mégiscsak színes világ jelenik meg inkább bennem. Szamárszörzsürke, seprűfejsárga, gabonabézs. Pääsuke aszimmetrikus pasztellnaturalizmusa helyett zsbongó-fagyott természetet és fáradhatatlan-megtört hősöket képzelek magam elé. A regény cselekményét pedig a világ kereteit radikálisan újraíró nagy háború előtti utolsó békeéveknél sokkal messzebbre helyezem az időben. Támpontunk nincs különben ezt illetően túl sok, de az alig moccanó, sáros téli esték, amelyeken jóformán pár fagyálló fecske vijjog csak a kertben, a kályhában meg rözse ropog, Pääsuke képeinél érvényesebb közelítést kínálnak számomra a Kivirähk-könyvhöz.

Olyan inkább az *Ördögös idők*, mintha Terry Pratchett *Korongvilágának* bűbajosan tökkelütött lakói állnának az idősebb Bruegelnek modell, vagy ha Neil Gaiman egy hónapon át balti pogánymetálos pajtásaihoz járt volna szomszédolni, és lejegyezte volna mindazt, amit ezalatt tapasztalt és hallott. Meseszerű. És egy zimankós, mozgalmas hónap történetét beszél el a könyv is különben, a babonákkal teli, vodkagőzös, kegyelem nélküli novemberét. A helyszín egy csupa veszély falucska, ahol megátalkodott, kesztyűbábszerű figurák próbálnak boldogulni. Kíváncsiságuk és kevélységük minduntalan bajba sodorja őket, és ha már így jártak, a legkülönbözőbb létezőkkel kénytelenek alkudozni. Folyamatosan frontok kavarognak fölöttük, és bár az időjárásra nem lehet ráhatásuk, az egyszerre ellenszenves és megmosolyogtatóan együgyű falubeliek különféle földöntúli praktikákkal

igyekeznek a sorsukon változtatni. Seprűből és lyukas vödörkből farigcsálnak például maguknak repülni is képes, a szomszéd tanyákról ételt-italt lopkodó mágikus szolgálot (krattot). Vagy rontásokat, átkokat és fohászokat szórnak állatra, emberre, szellemre. Sem a település határain, sem a mindennapok horizontján nem látnak túl. Nem mindig tudják emiatt azt sem, hogy a mások vagy a saját maguk állította csapdába sétálnak épp bele.

A színdarabokat, regényeket és gyerekkönyveket is jegyző Kiviráhk előszeretettel használja fel és értelmezi újra műveiben az észtló folklor elemeit. „Az írott észtló történelem a keresztes lovagok érkezésével kezdődött, hogy korábban mi volt, azt csak régészeti leleteken keresztül ismerhetjük. Ez megadta nekem a lehetőséget, hogy egyfajta saját világot teremthessek” – nyilatkozta a *Nyelv és tudomány*nak. (Pomsár Péter: *Egy történet arról, hogy az emberek önszántukból butábbakká válnak*, 2016. 04. 12.) Az *Ördöngös idők* lapjain bámulatos fantáziával mesél az időn túli kistelepülés szokásairól, ám a premodern kor vallásosságáról, illetve társadalmi és mentális kereteiről is sokat elárul a könyv. Ha karikírozva is, a babonások és az intézményesülő hit között vergődő, a befagyott feudális struktúra kalodájába zárva nap nap után túlélni próbáló jobbágyság élethelyzetéről is tudósít. Afféle bűvös szociográfiaként is olvasható ezért ez a nyomokban valóságreszeléket is tartalmazó kötet.

A finom kézzel vázolt társadalomrajz a középkori szegények gondolkodásmódjához és értékfelfogásához segít közelebb kerülnünk, de fontosabb ennél a kötetben az észtló néphagyomány már említett megjelenítésének és szórakoztató újrajrásának szándéka. Tudatos választásnak tekinthetjük emiatt, hogy az *Ördöngös idők* harminc részre oszló regényideje épp a tizenegyedik hó napjai között oszlik meg. Az észtló téli hónapnak hívták régen a novemberet, amelyhez számos népszokás is kapcsolódott náluk. A rénhírek-blog alapos bejegyzéséből részletesebben is megismerhetjük őket. (Janurik Bogi: *Ördöngös idők avagy a kísértetjárta november*, Rénhírek, 2009. 11. 27.) A hagyomány szerint novemberben azért kerül egymáshoz karnyújtásnyira az evilági lét és az árnyékvilág, hogy e delejes közelség az év többi részére vonatkozóan megfelelő távolságról gondoskodjék. A téli hónap két fő ünnepe az ijesztgetős Márton-nap előestéjére, vagyis 9-ére eső falujárás, a Mardipäev és a hozzá több elemében hasonló Kadripäev, amelyet 24-én, azaz Katalin-napot megelőzően ülnék. Utóbbi alkalmával jellemzően lányok, előbbin fiúk öltönnék maskarát, de mindkettő az ártó szellemek megvezetését, elűzését szolgálja. A kötetben módosul a varázslások szándéka, hogy a közösségi összetartozás helyett a széthúzást fejezzék inkább ki. A maszk persze marad.

Ahogy az átváltozás, úgy az alakoskodás is a könyv fontos motívumai közé tartozik. Mással sem telnek a szereplők mindennapjai szinte, mint cselvetéssel és ügyeskedéssel. Megtévesztik, megviccelik és meg is lopják egymást, meg a nem közülnük valókat is. Az észtló népmesék világában is gyakran előkerülő kapzsiság hajtja őket, legfőbb fegyverüknek a ravaszság és a hazudozás mondható. A hét főbűn (kevélység, kapzsiság, bujaság, irigység, mohóság, harag és jóra való restség) közül jószerivel csak a bujálkodás hiányzik a lajstromukból, nem teljesen függetlenül a lustaságtól.

Kiviráhk azonban nem lustálkodott. Szánandó-mulatságos karakterekkel népesítette be regényét, a furcsa szerzetekből a lakott vidék határain túlra is jutott. A fa-

lucskát körülölelő erdőt lidércek lakják, a hűvös dűlőkben hazajáró lelkek kószálnak. A sehova sem vezető ösvényeken megszemélyesült nyavalyák igyekeznek a mit sem sejtő emberek szájába ugrani, hogy megcsapolják az életerejüket, és továbbálljanak aztán új gazdatestet keresni. A szimbiózis helyett az élőködés jellemző inkább erre felé, egy perc nyugalomra sem mutatkozik esély. Míg éjszaka a mumusoktól kell a falubelieknek tartani, a nappalokat egymásnak teszik fortélyoskodásukkal nehezzé.

És ebben rejlik a könyv legfőbb paradoxona is. Mivel a regény világában jóformán mindenki elvesz és harácsol, hiába vannak állandó mozgásban a javak, az eredmény végkimerüléssel dacoló mozdulatlanság mégis. Nulla összegű játék. Jóval több tennivaló akad ugyanis így, hogy mindenáron kerülne a munkát mindenki, mesterkedéseikkel magukra haragítanak ráadásul égi és földi hatalmakat egyaránt. Mi, olvasók persze remekül szórakozunk képtelen történeteiken.

Távolról nézve a könyv a sokak által, sokfelé torzított sartré-i mondatot („A pokol a másik ember.”) igazoló tézisregénynek is tűnhet. Kiviráhk ennél is tovább megy, és mintha azt adná halkan, kacarászva a tudtunkra, hogy a pokol márpedig mi magunk vagyunk. Az önmagát felszámoló népmesei kisközösség ábrázolásával voltaképpen korunk multitaskolásba öszült individualista-karrierista emberének is tükröt tart a szerző. A remekül jelenetezett, közelképek (látni szinte a hidegtől cserzett, kérges arcokat, a mélyen ülő balga vagy ravasz tekinteteket) mozaikdarabjaiból összeálló szöveg a hazugságokra épülő társadalom visszásságait tárja eléink. Az *Ördögös idők* szereplőinek sorsa a hipsztermódba kapcsolt, romlásba rohanó emberiség útját is előre vetíti. De különös módon mintha mégiscsak a viszontagságokkal teli létezés, az életet ünnepelné a könyv. Mintha azt állítaná: zsákmányt gyűjteni és aggódni kár, elvégre semmi sem végleges. A heves esőzések elmúltával a nap kisüt, a bosszúsággal teli órák után derűsen ébredünk fel. Az *Ördögös idők* amúgy egyéb szempontokból is az átmenetek könyve. Szereplői folyton jó szándék és rosszakarát, egészség és betegség, megbocsátás és harag, pokol és menny, feudalizmus és kapitalizmus, babonáság és egyházi szabályok szerint élt vallásosság között mozognak. A falujukban többnyire csend honol. Kétféle hangszer lelhető fel mindössze, a doromb és a templomi orgona. Ha egyszerre szólnak, abból igazán különös hangzat keletkezik. Épp ilyen Andrus Kiviráhk könyvének hangulata is.

Kiviráhk víg kedélyű, cinikus, kétkedő, jó lelkű humanista, és ez Paavo Matsinra is mind igaz. Míg azonban az *Ördögös idők* alternatív múltelbeszéléssel kérdezi rá a jövőre, a *Gogoldiszkó* inkább múltba kanyarodó, keserű jövővariációt kínál.

Nem sokkal járunk a mostani jelenünknél később, tél van, és Viljandi szűk utcáit jobbára hó borítja. Az észet kisvárosban elvéve látni már csak észteket, hiszen – mint az pár elejtett félmondatból hamar világossá válik – a lakosság javát elhurcolták a provinciából. A régi-új úr a térséget (ismét) bekebelező *cári* Oroszország. Mind a szereplők (amúgy is beszédes) nevei – Konsztantyin Opiatovics, Adolf Izrailovics Seft, Arkagyij Dimitrievics Szevernij vagy Grigorij Mandzsetovics Mandzset –, mind pedig az elbeszélő megfigyelése, hogy az itteniek előszeretettel tetoválnak hagymakupolákat vagy Istenanyákat a hátukra, arról győznek meg minket, hogy a viljandi populáció zömét a regény idején orosz származásúak és pravoszláv meggyőződésűek alkotják.

Az oroszok negyedezer éven át tartották már megszállásuk alatt a Baltikumot (cári színekben kétszáz évig, később pedig szovjetként is közel félszázig), és a közelmúltban is számos hír szólt arról, hogy Moszkva fenyegető árnya miatt a térség országai drasztikusan növelték katonai-védelmi kiadásait. Mindez azt sugallja, hogy a kötet által felvetett helyzet jóval közelebb áll egy lehetséges, keserű közeljövőbeli forgatókönyv felvázolásához (tulajdonképpen cárságostul), mint a sci-fi zsánerébe utalható fantazmagóriához. De vissza a regényhez, amely mintha a történelem utáni időkbe, egy összekócolt és lobotomizált Kelet-Európába kalauzolna bennünket. A szöveg szerint Vijlandiban egy Lengyelországból hadizsákmányként hozott villamos szállítja az utasokat az ortodox temetőtől a bolondok házáig és vissza. Egy, a megszállók által hozott törvény szerint pedig az újabb észt irodalmat kizárólag a toaletten lehet tartani. Ott sem olvasási célból. Szóval, bár bohém hőseink mintha tudomást sem vennének minderről, ténykedésüknek egy pragmatikus protektorátus szab keretet.

A *Gogoldiszkó* groteszk poézise Iszaak Babel *Odesszai történetek*, vagy Daniel Bănulescu *Csokolom a segged, Szeretett Vezérünk* című könyveivel rokon. Képzeljük el, hogy Vian dzsesszörült, kajla regényalakjai egy tudattágító házibuliban beleolvasnak a *Gépnarancsba*. A *Gogoldiszkó* orosz kifejezésektől színes jassznyelvet használó narrációja épp ilyen. Ha az *Ördögös idők* kapcsán Bruegelre lehetett asszociálni, ezt a könyvet talán Botero-képként kell inkább elképzelnünk. A szereplők a kolumbiai festőművész gyanútlan, pufók figuráihoz hasonlóan lebegnek bele délibábosabbnál délibábosabb helyzetekbe, mígnem pusztítani kezd körülöttük a kisvárosi végítélet. Abból a szempontból viszont, hogy egy Gogol által is előszeretettel felvetett helyzetet – hogyan hat a közösségre egy messziről jött ember – játszik tovább, Paavo Matsin könyvét tulajdonképpen posztmodern Gogol-apokrifnak is olvashatjuk.

A regényben egy különös, Gogolnak gondolt öreg csavargó megjelenése forgatja fel ugyanis a mindennapok eseménytelen rendjét. Jöttét követően víziók és vérontás helyszínévé lesznek a csendes utcácskák, kis híján a narráció is szétesik. „A nagy író, akit mindnyájan tanultunk, olvastunk, tiszteltünk, ez a szellemi óriás halottaiból föltámadott, és mint Lázár, a nemlétbe taposta a halált” (70.) – jelenti ki legújabb fogásáról a kisváros elismert zsebtolvaja. És döntése értelmében a helyzet alaposabb elemzéséig a Regény nevű szórakozóhely könyvekkel alaposan kibélelt mosdójába zárják az idegent. Ettől fogva a zűrzavar egyre nagyobb méreteket ölt. „Valahol valaki megint biztos csavart egyet a valóságon.” (135.)

A vijlandi valóság különben, amellyel a kötetben találkozunk, több szempontból is az egykori Szovjetuniójáéhoz hasonló. Nemcsak a már emlegetett szleng, de a röntgenlapra másolt lemezek, a Viszockij-plakátok és magnetofonszalagok, valamint a Beatles-örült stíljagák is a hatvanas-hetvenes évek lázadó szellemiségű orosz ifjúságának múltját juttatják eszünkbe. A regény szereplői előszeretettel idéznek Beatles-dalokat, így aztán kínálja magát a helyzet leírására a *Back in the U.S.S.R.* cím is. Felelőtlenség volna ennyivel elintézni persze, hiszen a kulturális gyarmatosítás karikatúrisztikusan felnagyított formájával van voltaképpen dolgunk.

A szöveg játékos és dús egyszere. Mulatságos-fokozó-ironikus jelzőhármasok halmozása jellemzi egyfelől, másrészt kiterjedt motívumhálózatot mozgat, így aztán meglehetősen sűrűvé válik. Nem mindig könnyű követni, de hogy nemigen

kalandozik el a figyelmünk mégsem, az elsősorban a fordító, Lengyel Tóth Krisztina érdeme. Csakúgy, mint kollégája, Segesdi Móni az *Ördögös idők* esetében, kifogástalan munkát végzett.

A *Gogoldiszko* geopolitika pszichedelikus tónusban dúdolva. Regénnyé írt polbeatles-lemeznek (persze az LSD-s korszakból, vastagon) is mondhatjuk. Vagy a posztkoloniális rettegés diktálta apokaliptiszisbeszélésnek is, amelybe a téboly profán evangéliumai ágyazódnak. De minek bonyolítanánk feleslegesen, ha virtuóz nyelven megírt, szórakoztató könyvként is meghatározhatjuk.

Mire ez az írás megjelenik, vége lesz lassan a nyárnak. Az előttünk álló évszak – úgy hiszem – remek háttérrel kínál az imént ismertetett észt kötetek olvasásához. Mielőtt hozzáfognak, hallgassanak meg egy tetszőleges Arvo Pärt-szerzeményt. Aztán készüljenek fel rá, hogy ami most következik, az valami egészen más lesz. (*Gondolat*)

VASS NORBERT

Egy helyben toporgás

HÁY JÁNOS: *AZ ÖREGTŐ FELÉ*

Vannak olyan verseskötetek, amelyek bármennyire egységesként kínálkoznak is föl olvasóik számára, idővel egyre inkább a túlszűfolttság és a széttartás benyomását keltik. Az ilyen könyvek azért okoznak csalódást, mert bár bennük rejlik egy karakteres, megkapó, figyelemre méltó versvilág, de szerzőjük és szerkesztőjük érzékelhetően képtelenek lemondani arról, hogy minél több költeményt beillesszenek a kötetbe, akár azon az áron is, hogy szétfeszítsék a koncepció kereteit, s gyengítsék az igazán erős szövegek hatását. Nem tudok szabadulni attól az érzéstől, hogy *Az öregtő felé* pontosan ilyen mű, ami azért roppant szomorú, mert egy igazán nagy verseskötet is ott lapul a könyvben, csak sok mindent le kellett volna nyesni, átrendezni, megtisztítani ahhoz, hogy e potenciális kötet valóságossá válhasson. Nagy kár, hogy ez a munka elmaradt.

Pedig micsoda felütést ad a könyv! A bibliai Eszter könyvéből vett mottó („Meggzaggatá ruháit, zsákba és hamuba öltözék, és a város közepére méne és kiálta nagy és keserves kiáltással”) komoly tétet ígér. Nemcsak az egyéni bűnbánatról van szó az ószövetségi történetben, hanem a közösség iránti kiállásról is, a közösséget fenyegető veszélyben való osztozásról, együttszenvedésről. Ennek megfelelően a kötet első verseiben olyan költői én lép színre, aki valóban egyfajta bűnbánatot tart, abban az értelemben, hogy szembenéz az emberi életek hamisságával, kudarcával: nem egyszerűen a sajátjával, hanem másokéval is, de mindeközben cseppet sem tesz úgy, mintha az ő egzisztenciája ne lenne elhibázott. Tehát úgy tér vissza Háy költészetébe a jó ideje gyanús szemmel tekintett képviselői beszédmód, hogy az egyáltalán nem válik váteszivé: hiszen nemcsak az útmutatás magabiztos gesztusa hiányzik a versekből, hanem a költő bármifajta morális-bölcsességi kitüntetettsége is. A költő Háynál egyszerűen csak kimondja azt a min-